

Građanska kultura Srba u Hrvatskoj

U srpskoj građanskoj kulturi nalazimo spektar manifestacija proizašlih iz običajne tradicija, religijskih i svjetovnih obreda, patrijahalnog svjetonazora i srpskog folklora. Elitna zabava srpskog građanskog društva bili su balovi koje je u 19. stoljeću na beogradskom dvoru utemeljila kneginja Natalija. U Beč je na balove dolazio i srpski knez Miloš Obrenović, u njegovoj pratnji bio je i Vuk Karadžić s kćerkom Minom, dok je Straussov orkestar izvodio "Srpski kadril" Posljednjih godina Svetosavski bal u Beču organizira tamošnji Srpski centar.

Prošlost nije kočnica budućnosti, naprotiv, to je inspiracija da se u kulturi nadovežete na nešto što je prethodno stvoreno.

(Dejan Medaković, književnik, historičar umjetnosti i enciklopedist)

Građanska kultura Srba u Hrvatskoj formirala se sa razvitkom gradova tijekom barokne i epohe klasicizma. U burnim zbivanjima na prostorima kontinentalne Hrvatske i na jadranskoj obali, zaleđu i otocima na ovim prostorima izmjenjivala se dominacija Mađarske, Austrije, Venecije, Francuske i Turske. Populacija Srba u Hrvatskoj susretala se s kulturama osvajača, ali je i sačuvala svoj nacionalni identitet, kulturno naslijeđe i vjeru - pravoslavlje i reminiscencije na raskošnu kulturnu baštinu srednjovjekovne srpske države. Za očuvanje rečenih značajki dragocjen obol dala je i djelatnost Pečke patrijaršije koja je tijekom burne prošlosti pomagala i povezivala srpsku dijasporu sa domovinom i ostalim pravoslavnim zemljama.

Bogatstva srpske srednjovjekovne kulture zadivljuju i danas. Svjedočanstva o toj kulturi nalazimo u arhitekturi i likovnim ostvarenjima, osobito na freskama srpskih pravoslavnih crkava i manastira, u literarnim ostvarenjima stare srpske književnosti koju je utemeljio prvi patrijarh Srpske pravoslavne crkve Rastko Nemanjić (sv. Sava), sin srpskog vladara Stevana Nemanje (sv. Simeona), te u velikoj raznolikosti srpske folklorne baštine. Povijest bilježi da je na srednjovjekovnim dvorovima srpskih vladara Stevana Nemanje, cara Dušana, kneza Lazara, despota Stevana Lazarevića i drugih razina kulture bila na visini koju u to vrijeme nisu poznavali ni narodi u zemljama europskog Zapada.

O krsnoj slavi

U srpskoj građanskoj kulturi nalazimo spektar manifestacija koje su iznjedrile običajna tradicija religijskih i svjetovnih obreda, patrijarhalni svjetonazor, srpski folklor, gospodarstvo, znanost i umjetnost. Evo nekoliko primjera. Uz najznačajnije blagdane u pravoslavnoj religiji Božić, Uskrs i Duhove, Srbi imaju i blagdan krsne slave odabranog sveca - zaštitnika obitelji. Među «najpopularnije» svece ubrajaju se: sv. Sava, sv. Nikola, sv. Simeon, sv. Stefan prvomučenik, sv. Georgije, sv. Dimitrije i drugi. Tradicija krsne slave prenosi se u obitelji s koljena

na koljeno. Korijeni ove tradicije sežu iz davninskog htoničkog kulta (kulta mrtvih), derivirane agrarne magije (kulta živih) i svetosavskog pravoslavlja. U svakom srpskom domu nalazi se ikona sveca zaštitnika, a u građanskom miljeu katkad i kućni oltar. Na stoliću kućnog oltara nalazi se srebrno kandilo koje može biti stajaće ili viseće, svijećnjak sa posvećenom slavskom svijećom, željezna kadionica za tamjan, posuda s vezicom bosiljka (bosiljkača) kojom se škropi posvećena vodica, bočica s posvećenim uljem i Biblija.

Na dan krsne slave muški članovi obitelji odlaze u crkvu na liturgiju. Sveštenik dolazi u svaki dom da izvrši bogoslužni obred osvećenja ikone sveca i osvećenje doma. Pri vršenju bogoslužnog obreda sveštenik čita ulomak iz evanđelja koji se odnosi na datog sveca, a potom se otpjeva tropar i pritom vrši obred lomljenja slavskog kolača. Ako sveštenik ne dođe u slavljениkov dom (većinom u slučaju smrti kojeg člana obitelji ili zbog udaljenosti datog doma) tada domaćin nosi u crkvu slavsku svijeću, slavski kolač i koljivo da se posvete. Potom domaćin s članovima obitelji u domu obavlja slavski obred koji sadrži: paljenje slavske svijeće, pjevanje tropara i lomljenje slavskog kolača. Ovaj obred vrši se u podne, prije slavskog ručka, ili navečer prije večere.

Tradicija vertepa

Sjetimo se ovom prigodom i tradicije vertepa - igrokaza s pjevanjem o rođenju Isusa Hrista. Vertep - u staroslavenskom jeziku naziv za zvijezdu zornicu - bio je na našim prostorima vrlo popularan, a prikazivan je u vrijeme Božića. Igrokaz je sadržavao prikaz biblijskih likova: novorođenog Isusa, Bogorodice, Josifa, Tri kralja, rimskoga cara Iroda i nekoliko pastira. Scenska radnja vertepa događa se u Betlehemu (u staroslavenskom jeziku - Vitlejem), a između govornih numera pjevale su se prigodne božićne pjesme «Roždestvo Tvoje», «Djeva dnes», «Vitlejeme, grade od Boga» i druge. Učesnici vertepa bili su rado viđeni i darivani u srpskim domovima. Tradicija ovog igrokaza danas se osobito njeguje u Rusiji. Sjetimo se i srpskog sijela (srpskog prela), omiljene zabave građanskog i ruralnog miljea. Sijela su idealna prigoda za susrete, razmjenu iskustava i zabavu obogaćenu prigodnim programom u sklopu kojega se recitirala poezija, izvodile pjesme (narodne, starogradske i druge), svirale omiljene skladbe, jer u gradovima se u svakoj domaćinskoj kući nalazio salon s klavirom. U otmjenijim salonima uz klavir je bilo i drugih glazbala, primjerice harfe, citre, gitare, flaute, violine... Mladež bi uz pjesmu zaplesala srpsko kolo i druge plesove, a bile su u modi i društvene igre: fote (vrsta društvenog kviza), domine, šah i dr. Na sijelima su prikazivani i produkti domaće radinosti: kulinarske prezentacije, srpski narodni vezovi, slikarski radovi, čak i modne revije narodnih i građanskih nošnji.

Balovi započinjali «Srbijankom»

Srpska građanska kultura iznjedrila je i plodnu djelatnost pjevačkih zborova u skladu s ljepotom pravoslavnog crkvenog pojanja i umjetničkim zborskim djelima srpskih skladatelja: Kornelija Stankovića, Stevana Stojanovića Mokranjca, Stanislava Biničkog, Marka Tajčevića... Značajna ostvarenja u prošlosti dalo je

više pjevačkih zborova u Hrvatskoj, osobito «Kolo», «Srpsko pjevačko društvo» i «Ćirilo-Methodov kor» iz Zagreba, te zborovi u drugim gradovima: Karlovcu, Dubrovniku, Sisku, Glini, Petrinji, Vukovaru, Slavonskom Brodu i drugdje.

Elitna zabava srpskog građanskog društva bili su balovi koje je u 19. stoljeću na beogradskom dvoru utemeljila kneginja Natalija, supruga kneza Mihajla Obrenovića. Kneginja Natalija bila je ljepotica, široko obrazovana i muzikalna, a izvrsno je plesala kadril, polonezu, valcer i ostale plesove. Balovi su uvijek započinjali «Srbijankom» - kombinacijom srpskog kola i okretne igre. Navedimo i omiljene srpske plesove iz toga doba: «Srpski kadril» Kornelija Stankovića i «Kolo» Isidora Bajića. Popularnost kadrila iznjedrila je i kuriozum - kadril konja koji se i danas prakticira u pastuharnama i konjičkim školama. Svaki dvorski i građanski bal dijelio se na dva dijela. Prvi dio je trajao do ponoći, kada se odvijao i prigodni kulturno-umjetnički program s provedbom protokola i etikecije. Drugi dio, onaj iza ponoći, trajao je nekoliko sati s plesom i zabavom za mladež. Stariji su nakon ponoći odlazili svojim kućama. Po ugledu na balove u Beču, Pešti i Beogradu, u Zagrebu su se srpski balovi priređivali u dvorani Streljane, a kasnije i u Musikvereinu (danas Hrvatskom glazbenom zavodu). Tradicija građanskih balova egzistirala je i u Osijeku, Varaždinu, Rijeci, Dubrovniku..., a u vrijeme Vojne krajine bili su popularni i vojni balovi.

Bečki Svetosavski bal

U Beč je na balove dolazio i srpski knez Miloš Obrenović, a tom prigodom okupljalo se i društvo svih Slovena koji su živjeli u Beču. Na balu je svirao orkestar Johanna Straussa koji je izvodio i «Srpski kadril», gracilnu plesnu kompoziciju porijeklom iz francuskog građanskog miljea. Kadril može imati lirske i humorističke plesne komponente, a sastoji se iz šest stavaka: pantalon, été, poule, tréniš, pastourelle i finale. Inspiriran ljepotom melodija srpskih narodnih pjesama, Johann Strauss sin je u čast kneza Miloša Obrenovića skladao «Srpski kadril», a na balu se čula i junačka pjesma «Rado ide Srbin u vojnike». Kroničari tog vremena bilježe da je «na balu knez Miloš nosio svečano ruho - urešeno brojnim odličjima od zlata i dragog kamenja, a bio je uvijek u pratnji skupine srpskih odličnika, među kojima se nalazio i Vuk Karadžić sa kćerkom Minom. Na balu su svi bili zadivljeni ljepotom srpske narodne nošnje, koju je nosila prelijepa Mina Karadžić». Srpski balovi visoko su kotirali na ljestvici društvenih zbivanja Beča i u građanskom miljeu Hrvatske, a osobito je bio popularan bal prigodom Svetosavske besjede.

Da vrijeme srpskih balova nije prošlo, svjedoči obnavljanje tradicije bečkog Svetosavskog bala koji organizira bečki Srpski centar u ekskluzivnom hotelu «Mariot». Bal okuplja brojne Srbe i Austrijance, te odličnike iz austrijske Vlade, veleposlanstava i sveštenstva, a ovom glamuroznom događaju prisustvuju i brojni poslovni magnati. U ozračju tople prijateljske atmosfere, prezentacija srpske kulture započinje Svetosavskom himnom koju izvodi bečki hor SPC-a, potom slijede besjede i zdravice uz «Srpski kadril», srpska kola, bečke valcere i druge igre. U oštroj konkurenciji vrši se i odabir najšarmantnije dame na balu.

Kuriozum bala nedvojbeno je i organizirana «nazočnost» slavnih srpskih ličnosti iz prošlosti: Vuka Karadžića koji sa kćerkom Minom šeće velebnom balskom dvoranom hotela «Mariot», Johanna Straussa sina koji damama dariva ruže i kneza Miloša Obrenovića koji pozdravlja prisutne odličnike.

Znameniti Srbi u Hrvatskoj

U povijesti građanske kulture Srba u Hrvatskoj nalazimo plejadu odličnika - lidera srpskih korijena u Hrvatskoj. Njihova djela nezaobilazna su na planu znanosti, kulture i gospodarstva Hrvatske. Među njima su, primjerice, Hristifor Stanković, privrednik i veleposjednik, predsjednik zagrebačke Pravoslavne crkvene općine i ugledna ličnost tadašnjeg Zagreba (godine 1834. sagradio je prvo kazalište na zagrebačkom Gornjem gradu), potom Ognjeslav Utješinović pl. Ostrožinski, krajiški upravni oficir i savjetnik Hrvatske dvorske kancelarije, podžupan i od 1875. do 1885. veliki župan varaždinske županije, autor brojnih literarnih i ekonomskih radova, osobito zaslužan za podizanje varaždinskog pravoslavnog hrama sv. Georgija i izgradnju brojnih cesta po Hrvatskom zagorju, te Petar Preradović, pjesnik, krajiški oficir i general-major, istaknuti pristaša Ilirskog pokreta sa plodnom djelatnošću u Milanu, Zadru, Pešti, Zagrebu, Glini, Temišvaru, Aradu, Beču i drugim mjestima. Tu je i Đura Daničić, filolog i promicatelj jezične reforme Vuka Karadžića, od 1866. redovni član JAZU-a, potom Anastas Popović, prvak zagrebačkog bankarstva, jedan od osnivača i prvi predsjednik Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, ugledni član i predsjednik Srpske pravoslavne crkvene općine u Zagrebu, pa Sava Bjelanović, političar, publicist, osnivač i lider Srpske stranke u Dalmaciji, marni promicatelj suživota Srba i Hrvata u Dalmaciji, urednik «Srpskog lista», a od 1883. narodni poslanik dalmatinskog Sabora, kao i Petar Nikolić, zagrebački trgovac umjetninama i promicatelj likovnih ostvarenja srpskih i hrvatskih slikara. Dika Srba u Hrvatskoj nedvojbeno je i Josif Runjanin, oficir i skladatelj hrvatske himne. Kao kadet u Glini, Runjanin je 1846. uglazbio pjesmu «Hrvatska domovina» Antuna Mihanovića. Napjev ove pjesme prvi je 1861. harmonizirao V. Lichtenegger. Pjesma je ubrzo postala popularna u Hrvatskoj i Slavoniji, a 1891. prvi put je u Zagrebu izvedena kao hrvatska himna pod naslovom «Lijepa naša domovina».

Od braće Seljan do Tesle

Iz novijih vremena navedimo zagrebačkog advokata Bogdana Medakovića, predsjednika hrvatskog Sabora od 1913. do 1918, povjesničara i profesora Gavru Manojlovića, predsjednika JAZU-a od 1924. do 1933, zatim Svetislava Stančića, zagrebačkog pijanistu, dirigenta i skladatelja, profesora zagrebačke Muzičke akademije, člana JAZU-a i dopisnog člana SANU-a u Beogradu, utemeljitelja suvremene zagrebačke klavirističke škole i dirigenta zagrebačkog Srpskog pjevačkog društva, pa istraživače Afrike i Južne Amerike, svjetske putnike i eksploratore, braću Mirka i Stevu Seljana iz Karlovca, osnivače Hrvatske znanstvene misije (Mision Cientifica Croata Mirko y Stevo Seljan) u Rio de Janeiru i konzorcija Hrvatsko dioničko društvo u Limi, te donatore vrijednih

muzealija u Narodnom muzeju i Etnografskom muzeju u Zagrebu. Uz etnološka, geografska i hidrografska istraživanja, braća Seljan su dali znakoviti obol i u povijesti naše dijasporu na planu promidžbe zajedništva Srba i Hrvata krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Njihovi zapisi o srpskim iseljenicima u obje Amerike i putopisi objavljeni su u nizu glasila u Hrvatskoj («Obzor», «Novosti», «Karlovački tjednik», «Jutarnji list», «Prosvjeta»...) i u inozemstvu. O braći Seljan niz napisa nalazi se: u iseljeničkom glasilu «Materinska riječ» (u gradu Rosario de Santa fé u Argentini), u srpskom «Književnom glasniku» u San Franciscu, u slovenskom iseljeničkom listu «Glas svobode» i «Hrvatskoj zastavi» u Chicagu... Rečenom dodajmo i credo braće Seljan koji glasi: «Mi i naše današnje pokoljenje istražujemo daleke i nepoznate krajeve, a naši potomci činit će to isto na drugim planetama koje se kreću svemirom».

Zaokružimo ovaj napis spomenom na legendarnog Nikolu Teslu, istraživača i izumitelja na polju elektronike i radio-tehnike. Tesla je patentirao oko 700 pronalazaka, a povodom stogodišnjice njegovog rođenja 1956. jedinica za gustoću magnetskog toka nazvana je njegovim imenom - Tesla. Njegova izjava «jednako se ponosim mojim srpskim porijeklom i mojom hrvatskom domovinom» postala je uzorni moto srpske populacije u Hrvatskoj.